

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BYUDJETI DAROMADLARINING AMALDAGI HOLATI TAHLILI

Isroilov Isroil Ixtiyor o'g'li

Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi byudjetidagi daromadlarning joriy holati har tomonlama tahlil qilingan. Iqtisodiy ko'rsatkichlar, daromad oqimlari va fiskal siyosatni o'rganish orqali u mamlakatning moliyaviy manzarasi haqida tushuncha berishga qaratilgan. Tadqiqotda O'zbekistonning byudjet daromadlari to'g'risida chuqur tushuncha berish uchun adabiyotlarni o'rganish, statistik tahlil va iqtisodiy metodologiyalardan foydalanilgan. Tendentsiyalar, muammolar va imkoniyatlarni ochib berish orqali u millatning keng iqtisodiy traektoriyasiga oydinlik kiritadi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, byudjet, daromadlar tahlili, iqtisodiy ko'rsatkichlar, fiskal siyosat, daromadlar oqimi.

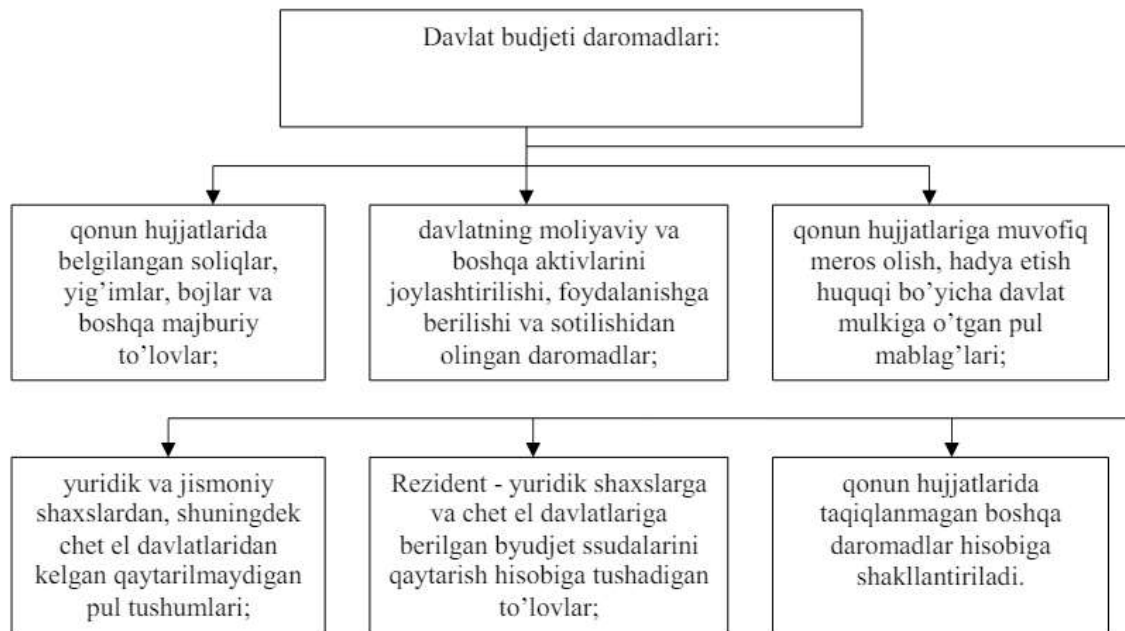
Markaziy Osiyoning qoq markazida joylashgan O'zbekiston Respublikasi 1991 yilda mustaqillikka erishganidan buyon muhim iqtisodiy o'zgarishlarga guvoh bo'ldi. O'zbekistonning iqtisodiy siyosati va faoliyati mintaqadagi eng yirik va aholisi ko'p mamlakatlardan biri sifatida katta ahamiyatga ega. Uning iqtisodiy asosining hal qiluvchi jihati davlat byudjeti bo'lib, u davlat operatsiyalari va davlat xizmatlari uchun moliyaviy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu byudjetning Markaziy qismi turli manbalar, shu jumladan soliqlar, tariflar va boshqa daromad oqimlari orqali olinadigan daromadlardir. Byudjet daromadlari dinamikasini tushunish siyosatchilar, iqtisodchilar va fuqarolar uchun juda muhimdir, chunki bu mamlakatning moliyaviy salomatligi, ustuvorliklari va rivojlanish traektoriyasini aks ettiradi. Ushbu maqola O'zbekiston byudjeti daromadlarining hozirgi holatini tahlil qilish, uning tarkibi, tendentsiyalari va iqtisodiyotga ta'sirini o'rganishga qaratilgan[1].

O'zbekiston byudjeti daromadlarining hozirgi holatini tahlil qilish uchun ushbu tadqiqotda aralash usul qo'llaniladi. Miqdoriy tahlil rasmiy manbalardan, shu jumladan hukumat hisobotlari, statistik nashrlar va iqtisodiy ko'rsatkichlardan olingan fiskal ma'lumotlarni tekshirishni o'z ichiga oladi. Ushbu ma'lumotlar punktlari naqsh va munosabatlarni aniqlash uchun trendlarni tahlil qilish, regressiyani modellashtirish va qiyosiy baholash kabi statistik metodlarga bo'ysunadi. Sifatli tahlil ekspert intervyularidan, siyosiy hujjatlardan va ilmiy adabiyotlardan tushunchalarni kiritish orqali miqdoriy topilmalarni to'ldiradi. Ushbu tadqiqot turli xil ma'lumot manbalarini uchburchagi bilan O'zbekistonning byudjet daromadlari to'g'risida aniq tushuncha berishga qaratilgan.

Yurtimizda chuqur iqtisodiy islohotlar amalga oshirilayotgan hozirgi zamonda davlat budjeti daromatlari yaxshilanishi va samarali boshqarilish ahamiyati g'oyat yuksakdir. Bugungi kunda Davlat tomonidan islohotlar qilish va tarmoqlarni davlat tomonidan qo'llab quvvatlash, xamda ularning samaradorligini yanada oshirish kabi vazifalarini kun tartibiga qo'yar ekan u o'z navbatida budjet daromadlarini samarali shakllantirish tizimini joriy qilmoqligi zarur xisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlari mamlakat yalpi ichki (milliy) mahsulotini taqsimlash va qayta taqsimlash umumiy jarayonining elementlaridan biri bo'lib, ular oraliq (tranzit) xarakterga ega. Ular yuridik va jismoniy shaxslarga tegishli bo'lgan daromadlar va jamg'armalarning bir qismini budjetga o'tkazilishi natijasida vujudga keladi. Budjet daromadlarining moddiy-buyumlashgan mazmunini davlatning ixtiyoriga borib tushgan pul mablag'lari tashkil etadi. Bu moliyaviy (budjet) kategoriyaning namoyon bo'lish shakli budjetga borib tushuvchi turli soliqlar, to'lovlar, yig'implar, bojlar va ajratmalardan iborat. Davlat budjetining daromadlari o'zlarining manbalari, ijtimoiy-iqtisodiy xarakteri, mulkchilik shakli, soliq va to'lovlarning turi, mablag'larning tushish shakli va ularni budjetga undirish metodlariga muvofiq klassifikatsiya qilinishi mumkin[3]. Eng avvalo, davlat budjetining daromadlari o'zlarining manbalariga ko'ra quyidagi uch guruhga bo'linadi:

- soliqli daromadlar;
- nosoliqli daromadlar;
- tiklanmaydigan tarzda o'tkaziladigan pul mablag'lari.

Nosoliqli daromadlar tarkibiga quyidagilar kiradi: - davlat mulkidan foydalanishdan olingan daromadlar (soliqlar va yig'implar to'g'risidagi qonunchilikka muvofiq to'langan soliq va yig'implardan so'ng); - budjet tashkilotlari tomonidan ko'rsatilgan haqli (to'lovli) xizmatlardan kelgan daromadlar (soliqlar va yig'implar to'g'risidagi qonunchilikka muvofiq to'langan soliq va yig'implardan so'ng); - fuqarolik-huquqiy, ma'muriy va jinoiy choralarni qo'llash natijasida olingan mablag'lar, jumladan, jarimalar, konfiskatsiyalar, kompensatsiyalar va davlat sub'ektlariga etkazilgan zararlarni tiklash bo'yicha olingan mablag'lar; - moliyaviy yordam ko'rinishidagi daromadlar (budjet ssudalari va budjet kreditlaridan tashqari); - boshqa nosoliqli daromadlar[4]. Hozirgi amaliyotda Davlat budjetining daromadlari quyidagi tartibda klassifikatsiya qilinayapti

Iqtisodiyotda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash sharoitida budjeti daromadlari tarkibida soliqlarning mohiyati, soliq munosabatlarining ahamiyati, soliq tizimida va davlat budjetining daromadlaridagi salmog'ini nazariy va amaliy ma'lumotlarga tayangan holda tahlil etish va o'rganish bugungi kun talabi hisoblanadi. Soliq tizimida mavjud soliqlar iqtisodiy mazmunmohiyatiga ko'ra to'g'ri (bevosita) va egri (bilvosita) soliq'larga bo'linadi [2]. To'g'ri soliqlarni soliq to'lovchilarning o'zi to'g'ridan-to'g'ri to'laydi, soliqning huquqiy jihatdan ham, haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi. Bu soliqlarga daromaddan va mulkdan to'lanadigan barcha soliqlar kiradi. Egri soliqlar yuridik jihatdan to'lovchilari mahsulot, ish va xizmatlarni yuklab yuboruvchilar bo'lib, soliqning haqiqiy og'irligi oxirgi iste'molchining zimmasiga tushadi, soliq summasi tovar, ish va xizmatlar narxi ustiga ustama tarzda o'rnatiladi.

Iqtisodiyotda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash sharoitida budjeti daromadlari tarkibida soliqlarning mohiyati, soliq munosabatlarining ahamiyati, soliq tizimida va davlat budjetining daromadlaridagi salmog'ini nazariy va amaliy ma'lumotlarga tayangan holda tahlil etish va o'rganish bugungi kun talabi hisoblanadi. Soliq tizimida mavjud soliqlar iqtisodiy mazmunmohiyatiga ko'ra to'g'ri (bevosita) va egri (bilvosita) soliq'larga bo'linadi. To'g'ri soliqlarni soliq to'lovchilarning o'zi to'g'ridan-to'g'ri to'laydi, soliqning huquqiy jihatdan ham, haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi. Bu soliqlarga daromaddan va mulkdan to'lanadigan barcha soliqlar kiradi [5]. Egri soliqlar yuridik jihatdan to'lovchilari mahsulot, ish va xizmatlarni yuklab yuboruvchilar bo'lib, soliqning haqiqiy og'irligi oxirgi iste'molchining zimmasiga tushadi, soliq summasi tovar, ish va xizmatlar narxi ustiga ustama tarzda o'rnatiladi.

Natijalar O'zbekistonda byudjet daromadlarining ko'p qirraliligi va uning fiskal siyosat va iqtisodiy taraqqiyotga ta'sirini ko'rsatadi. Soliq tushumlariga bo'lgan ishonchning ortishi soliqlarning muvofiqligini oshirish, ma'muriy protseduralarni soddalashtirish va daromadlarning o'sishini ta'minlash uchun soliq bazasini kengaytirish muhimligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, daromad manbalarini diversifikatsiya qilish va tashqi yordamga bog'liqlikni kamaytirish bo'yicha harakatlar fiskal barqarorlik va avtonomiyani kuchaytirishi mumkin. Norasmiy iqtisodiy faoliyat, soliq to'lashdan bo'yin tovlash va ma'muriy samarasizlik kabi muammolarni hal qilish daromadlarni optimallashtirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, byudjet ustuvorliklarini rivojlanishning uzoq muddatli maqsadlariga moslashtirish davlat xarajatlari ta'sirini maksimal darajada oshirish va inklyuziv o'sishni ta'minlash uchun juda muhimdir.

Xulosa va takliflar:

Tahlilda O'zbekiston byudjeti daromadlarining hozirgi holati to'g'risida qimmatli tushunchalar berilgan bo'lib, erishilgan yutuqlar va qiyinchiliklar yoritilgan. Fiskal barqarorlikni saqlash va barqaror iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash uchun siyosatchilar daromadlarni safarbar qilishni kuchaytirish, xarajatlar samaradorligini oshirish, shaffoflik va hisobdorlikni oshirishga qaratilgan islohotlarni amalga oshirishga e'tibor qaratishlari kerak. Bundan tashqari, qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish va inson kapitaliga sarmoya kiritish mamlakatning to'liq iqtisodiy salohiyatini ochish uchun juda muhimdir. Fiskal boshqaruv va iqtisodiy boshqaruvga kompleks yondashuvni qo'llagan holda, O'zbekiston byudjet daromadlari dinamikasining murakkab tomonlarini ko'rib chiqishi va farovon kelajakka yo'l ochishi mumkin.

Maqolada O'zbekistonni moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy farovonlik sari yo'naltirish uchun byudjet daromadlari tendentsiyalarini doimiy monitoring qilish va baholash, faol siyosat choralari bilan birgalikda muhimligi ta'kidlangan.

Xulosa o'rnida aytishimiz kerakki mamlakatimizda mavjud ijtimoiy ehtiyojlarini mablag' bilan ta'minlash uchun mustahkam moddiy asosni yaratish zarur, lekin davlat budjeti daromadlarisiz bunga erishib bo'lmaydi. Shuning uchun ham davlat budjetining daromadlari tushumini barqarorligi mamlakat iqtisodiyotini xarakterlaydigan eng muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Biz davlat budjeti daromadlarini tarkibida birgina soliqlarning mohiyati va soliq munosabatlarining ahamiyatini o'rganar ekanmiz soliqlar budjet daromadlarini shakllantirishda va iqtisodiyotni rivojlantirishda qanchalik muhim vazifalarni amalga oshirishini tushunib yetdik. Biroq, ming afsuski ayrim soliqlar bo'yicha ko'zlangan prognozlar amalga oshirilmagan. Bunday holatlarni kelib chiqishiga birinchi tomondan soliqlarni rejalashtirishni to'g'ri yo'lga qo'yilmagaligi bo'lsa, ikkinchi tomoni tushumlarni o'z vaqtida va to'liq tushmasligidir. Bunday holatlarni kelib chiqishiga birinchi tomondan

solliqlarni rejalashtirishni to'g'ri yo'lga qo'yilmagaligi bo'lsa, ikkinchi tomoni tushumlarni o'z vaqtida va to'liq tushmasligidir. Yuqoridagilardan kelib chiqib, budget daromadlarini rejalashtirishni takomillashtirish yo'nalishlari sifatida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- budget daromadlarini rejalashtirish uchun zarur ma'lumotlar bazasiniyetarli va sifatli darajada shakllantirish;
- bu boradagi huquqiy hujjatlarni qayta ko'rib chiqish va budget daromadlarini rejalashtirish jarayoni tartibi, usullari, muddatlari hamda ishtirokchilar vazifalarini aniq ko'rsatib beruvchi huquqiy hujjat qabul qilish;
- ilmiy asoslangan va jahonning rivojlangan davlatlari amaliyotida qo'llaniladigan usullarni tatbiq qilish;

Muxtasar qilib aytadigan bo'lsak davlat budgeti daromadlarini to'g'ri rejalashtirish, ijrosini belgilangan tartibda va miqdorlarda ta'minlash davlatning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Malikov T.S, Olimjonov O.O Moliya darslik-T "Iqtisod-moliya", 2019 125 b.
2. Vahobov.A.V, Jo'rayev.A.S. Soliq va soliqqa tortish. Darslik. T.: Iqtisodiyot-Moliya. 2018.-408 b.
3. E.Gadoev, N.Kuzieva. Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. TDIU, Iqtisodiyot. 2019 y. 430 b
4. Mexmonov S.A. G'aznachilikda axborot tizimlari. Darslik. – Toshkent. "IQTISODMOLIYA",2023. – 186 b.
5. Abdirahimova D. Moliya bozori va moliyaviy texnologiyalar. Darslik. – Toshkent. "IQTISODMOLIYA",2022. – 404 b.
6. Ganiyev B. Z. Global iqtisodiy rivojlanish. O'quv qo'llanma. – Toshkent. "IQTISODMOLIYA",2019. – 159 b.
7. Erkayev A.N. Innovatsion iqtisodiyot. O'quv qo'llanma. – Toshkent. "IQTISODMOLIYA", 2020. – 473 b.